

EKOLOŠKO PROTESTNO GIBANJE VELENJSKE KOTLINE

Peter Rezman

peter.rezman@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_12

UDK: 502.14:323.233(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Ekološko protestno gibanje Velenjske kotline

V drugi polovici osemdesetih so na velenjskem hitro pognale ekološke protestne aktivnosti, ki so pritegnile veliko ljudi. Svoj vrh so dosegle novembra 1987 z velikim protestnim shodom v tedanjem Titovem Velenju. V prvem delu članka je kratek pogled v ekološke težave znotraj pridobivalnega prostora premoga v Velenjski kotlini pred letom 1985, potem je izostren pogled na razširitev izven tega prostora, ki je botrovalo protestom. Drugi del osvetli notranjo strukturo ekološkega protestnega gibanja in na primeru organiziranja konkretnega protesta novembra 1987 prikaže notranjo dinamiko ekološkega protestnega gibanja. V tretjem delu opozorimo na samouničevalno naravo ekoloških protestnih gibanj, saj njihova uspešnost hkrati pomeni dušenje motivacije zanje. To se je na velenjskem primeru pokazalo v cepitvi njegovega jedra takoj po ustanovitvi Šaleškega ekološkega društva.

KLJUČNE BESEDE

ekološko društvo, gibanje, odškodnina, protest, rudarstvo, energetika

ABSTRACT

Ecological protest movement of the Velenje Basin

In the second half of the 1980s, ecological protest activities quickly attracted people in Velenje. They reached their peak in November 1987 with a large protest rally in the then Titovo Velenje. The first part of the article gives a brief look at the ecological problems within the coal extraction area in the Velenje Basin before 1985, with a sharp look at the spread of ecological problems in the area, which escalated to open protests by the population. The second section sheds light on the internal structure of the organic protest movement and, in the case of organizing a concrete protest in November 1987, shows the internal dynamics of the organic protest movement. In the third part, we draw attention to the self-destructive nature of ecological protest movements, since their success at the same time impairs the motivation for them. This was evident in the Velenje case immediately after the establishment of the »Šalek Ecological Society«, in the form of splitting of its nucleus.

KEY WORDS

ecological protest movement, ecological society, compensation, mining, energy

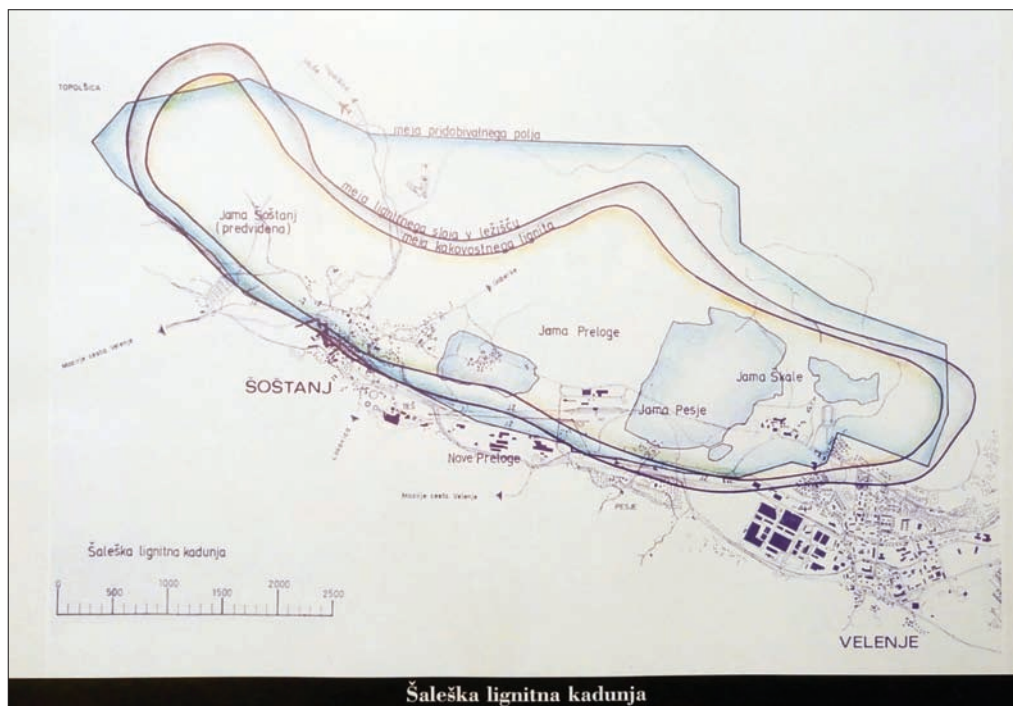
1 Uvod

Ekološkega gibanja v Velenjski kotlini ne bi bilo brez pridobivanja lignita, ekoloških protestov pa ne brez okoljskih degradacij (zemlje, zraka, vode), ki so posledica kurjenja lignita za proizvodnjo električne energije od leta 1930 v velenjski elektrarni. Kasneje pa v bistveno večjem obsegu po letu 1956, ko je pričela obratovati Termo elektrarna Šoštanj (TEŠ). Ekološko gibanje Velenjske kotline še čaka na celostno, večdisciplinarno raziskovanje. Za ta namen ga lahko delimo na pet obdobj. Prvo od začetka 20. stoletja do zagona blokov TEŠ 1, 2 in 3, drugo do zagonov blokov TEŠ 4 in 5, tretje od leta 1977 do 1985 (obdobje največjega onesnaževanja iz energetskega objekta), četrto od 1985 do 1991 (obdobje ekoloških protestov) ter po letu 1991 (obdobje ekološke sanacije Velenjske kotline). Vsako zase predstavljajo mejnik v razvoju, obenem se med seboj dopolnjujejo in gradijo celostno podobo kompleksne mreže povezav in nasprotij med dobrimi in slabimi posledicami proizvodnje električne energije iz zaloga velenjske lignitne kadunje.

Ta zapis je treba jemati, kot pričevanje enega od aktivnih soudeležencev nekaterih protestnih akcij in drugih okoljevarstvenih aktivnosti med letoma 1985 in 1995.

2 Sprožilci ekološkega gibanja v Velenjski kotlini

Od leta 1955 ko je Rudnik lignita Velenje (v nadaljevanju RLV) prvič zabeležil letni izkop premoga čez milijon ton, do leta 1985 ko so nakopali rekordnih 5.106.400 ton premoga, je letna količina te mineralne surovine vsa leta, razen med 1966 in 1968, strmo naraščala (Seher 1995). Zato so se v tem obdobju površine nad izkopanim premogom hitro pogrezale.

Slika 1: Shematski prikaz ležišča lignitnega sloja pod površjem in meja pridobivalnega prostora premoga na površini.

Kljub veliki škodi na zemljiščih in objektih do polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja ni mogoče govoriti o nikakršnemu nasprotovanju rudniku s strani prebivalcev zaradi te škode. Tudi v neposredno prizadetih naseljih ne (v celoti so bila porušena naselja Družmirje, Preloge, delno Gaberke, Metleče, Pesje, Škale, Šoštanj in manjši del Velenja). Na RLV so ocenjevali, da se je porušilo 325 stanovanjskih hiš z vsemi spremljajočimi objekti, vrsta drugih objektov (šole, cerkvi, družbeni domovi, pokopališča in drugo) in da se je moralo preseliti okoli 1400 oseb (Seher 1998).

Obdobje od vojne do približno leta 1960, ko so bile porušene in razseljene predvsem Škale, je bilo v veliki meri zaznamovano s strahom pred avtoriteto oblasti. Hiše so se ljudem rušile dobesedno pod nogami. Mnogi so v njih vztrajali dokler je bilo varno. Ta leta tudi rudniški kronist označi kot mučno tako do odnosa do živih, kot celo do mrtvih, saj so bili rušenci se grobovi prepuščeni sami sebi, ostanki skeletov so služili tudi otroškim igram. *»Odnos do pokojnih je bil na zelo nizki pietetni ravni.«* (Seher 1998, 257). Odnos do živih pa se zrcali predvsem iz spominov direktorja rudnika. Zapisal je, da *»... večina kmetov je po določenem času razumela potrebe in zahteve tistega časa in pristala na prostovoljno prodajo ali zamenjavo svoje zemlje. Tam, kjer to ni šlo, so lahko gospodarske organizacije za svoje potrebe pridobile zemljišče z razlastitvijo.«* (Žgank 1999, 104). Zasebna zemljišča, kjer se je zasnovalo »novo Velenje«, so nekateri lastniki zemljišča res prodali prostovoljno, a tisti ki niso, so bili v prodajo prisiljeni tudi grožnjami. Vztrajanje na svojih zemljiščih se je kmetom lomilo tudi s »skrivnostnimi« požari gospodarskih poslopij.

2.1 Sistem rudarskih škod

Takrat je v okviru RLV že deloval sistem »rudarskih škod«. Ta je počasi pripravljaj prebivalce pridobivalnega prostora rudnika na odkup pogrezojoče se zemlje in posestev. Eno po eno je selil družine iz ogroženih delov na nadomestne lokacije. Da so se na rudniku pri tem v celoti zavedali širših razsežnosti, ne zgolj opustošenja kmetijskih zemljišč in razdejanja naselij, priča izjava predsednika rudniške komisije za rudarske škode, da je do največjih travm prihajalo vedno, *»... ko so se sekale vezi med dolgoletno tradicijo premoga na eni strani in na drugi strani s kmetovalci, ki so dolga leta živeli na kosu zemlje nad premogovnikom. S tem, ko smo tam kopali, smo jim jemali kruh, preživetje in dediščino.«* (Svetina 2004, 111).

Takrat je že bila določena in v plansko-prostorskih dokumentih republike Slovenije dokončno začrtana abstraktna meja pridobivalnega prostora premoga. Znotraj te je zavladal normativni red rabe prostora, ki jo določajo izključno z rudarsko zakonodajo. Pomenljivo je, da je severna meja pridobivalnega prostora v Velenjski kotlini bistveno širša od meje lignitnega sloja v ležišču (Seher 1995). Znotraj te meje je bila služba rudarskih škod RLV dejstvo, ki se ga ni moglo obiti pri nobenem, še tako majhnem posegu v prostor.

V času največjega izseljevanja ljudi s pridobivalnega prostora na nadomestne lokacije, so jim mnogi prebivalci izven tega območja celo zavidali, saj se je po letu 1970 na RLV uveljavila praksa rednega izplačevanja odškodnin znotraj pridobivalnega prostora premoga ali zagotavljanja tako imenovanih nadomestnih zemljišč. Zato je del tolerance do rudnika med prebivalci mogoče pripisati dejstvu, da so ti pričakovali, da jim bo rudnik uredil vse, kot se bodo dogovorili ali kot je izjavil predsednik komisije, da *»... so komisija rudarskih škod, krajevne skupnosti, zakonodaja in možnosti nadomestitve izgubljene nudile tem ljudem pravičnejšo odškodnino.«* (Svetina 2004, 111).

Večina prebivalcev osrednjega dela Velenjske kotline znotraj pridobivalnega prostora, kjer bi bilo zaradi posledic rudarjenja mogoče pričakovati odpor do rudnika, pa je živela v mestu Velenje. Mesto samo, kljub temu, da teče rob pridobivalnega prostora skozenj, dejansko ni bilo nikoli ogroženo. Pod njim ni omembe vrednih zalog premoga. Poleg tega je bila velika večina ljudi v Velenje priseljena, zato do okolja v Velenjski kotlini na splošno niso gojili nostalgicnih čustev. Tisti, ki niso živeli v mestu, a vseeno v naseljih znotraj pridobivalnega prostora rudnika, so težili k dobri odnosom z RLV zaradi možnosti pridobivanja odškodnin ali nadomestnih lokacij, hiš in stanovanj. Čeprav so bile posledice na tem

območju več kot vidne, so se prebivalci na sobivanje z rudnikom dobro privadili. Ogroženi ljudje zaradi pogrezanja zemlje so na RLV gledali protislovno, saj bi naj rudnik rešil njihove težave zaradi pogrezanja, ne da gre za gospodarsko organizacijo, ki jim te težave povzroča.

2.2 Človekovemu očesu zaznana okoljska degradacija

»V obdobju po letu 1985 je bila degradacija okolja v Velenjski kotlini vedno bolj vidna. Poleg človekovemu očesu zaznavnim ekološkim problemom Velenjske kotline, ki so bili povzročeni zaradi izkopavanja premoga in proizvodnje električne energije, torej ugrezanju zemljišč, onesnaževanju tekočih voda, mrtvemu jezeru v udorini in demografski ekspanziji, se je pridružilo še vidno propadanje gozdov.« (Kolar 1989, 126).

Pozimi 1984/85 se je zgodil hud ožig smrekovih sestavov predvsem na zahodnih obronkih Šaleške doline (Ravne, Šentvid, Sleme, Zavodnje, Bele Vode, Skorno, Florjan, Smrekovec), ki se je pozimi 1986/87 ponovil. To je bilo prvič po zagonu TEŠ blokov 4 (1972) in 5 (1977), da so se vidne posledice proizvodnje električne energije razširile iz pridobivalnega prostora RLV. Ožigi smrek so segli na območja, kjer jim gozd stoletja nudi preživetje. Obseg ožigov, velikost škode in strah, da se bodo smrekovi sestavi posušili, je močno vznemirilo javnost (Kolar 1989). Poleg vidnega propadanja smrekovih gozdov je bil pomemben sprožilec protestnega gibanja tudi nesreča v Černobilu leta 1986 ter takratno neustrezno obveščanje javnosti o dogodku. Posledično se je zaupanje javnosti do oblasti začelo krhati.

Čez noč se prebudila ekološka zavest in se prelevila v spontano, a stihijsko protestno gibanje. Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL), kot inštitucija, je sicer skušala gibanje usmeriti pod svoje okrilje, a ji ni dobro uspelo zaradi prebujenih družbenih gibanj v tem obdobju. V rudarskem spalnem Velenju pa je protestno gibanje poganjalo več kulturnih skupin, ki so sledile nemirnemu dogajanju v Zavodnjah. Ekološka vprašanja, tudi za nazaj in zaradi njihovih posledic, so začeli odpirati v formi kul-

Slika: 2: Razglednica iz serije Pozdrav iz umirajoče doline (produkcija Fotoklub Zrno Titovo Velenje 1986).

turno umetniških akcij. Tako so se v središču njihovega zanimanja znašle razdejene in opustošene vasi, kmetijska zemljišča, nenadzorovano odlaganja elektrarniškega pepela, poplavljene udorine, divje odlaganje nevarnih odpadkov iz Tovarne gospodinjske opreme Gorenje, Tovarne usnja Šoštanj in Veplasa v pogrezajočem se velikem gozdu v Ležnu. Z izrazito ekološko obarvanimi programi so izstopali Kino 16, njihovo kulturno-alternativno središče S/tiskarna v kletnih prostorih kulturnega doma v Velenju in foto klub Zrno, ki je v tem času izdal serijo izjemno odmevnih razglednic, posnetih na udorinah pridobivalnega prostora rudnika z naslovom: Pozdrav iz umirajoče doline.

Na videz enovito ekološko gibanje je bilo preplet treh tokov. V prvem, protestnem, so se gibale »brezupne državljanske iniciative« (Grmovšek 1989, 12), drugi, legalen v SZDL-jevski mreži, tretji je bil obrambni tok, ki ga je napajala energetika. Ta je sprva bolj kot z jezikom stroke nastopal z vodstvenimi avtoritetami RLV in TEŠ. Seveda sta si bila prvi in tretji v nasprotju, med tem ko je bil drugi vmesni blažilec in/ali povezovalec, občasno celo mediator. Vsi trije so se navzven zavzemali »za varstvo okolja« in borili »proti onesnaževanju«.

3 Vrhunec spontanega ekološkega protestnega gibanja v Velenjski kotlini

V razgibano dogajanje je pozimi 1986/87 pricurljala novica, da na skrajnem severnem delu takratne občine Velenje, zdaj občine Šoštanj, potekajo terenska raziskovanja (vrtanja) za potrebe odlagališča nizko in srednje radioaktivnih odpadkov (v nadaljevanju NSRAO) iz Nuklearne elektrarne Krško (v nadaljevanju NEK). Delavci na vrtinah so sami povedali domačinom kaj počnejo. Iz gostilne Pri Rihterju v Spodnjem Razborju je prišla informacija v Velenje. Na lokacijo je šlo več skupin. Med drugimi so opuščeno delovišče fotografsko dokumentirali člani fotokluba Zrno. Spontano se je povečal odpor tudi zaradi

Slika 3: Ozaveščanje širše javnosti o načrtovani gradnji odlagališča radioaktivnih odpadkov v Velenjski kotlini pred naseljem Zavodnje (Arhiv Kino 16).

načrtovanih energetskih investicij in sicer nameravane širitve TEŠ z blokom 6 in rudnika z jamo Šoštanj. SZDL se je zavzemala za umestitev tega gibanja v javno razpravo pod skupnim imenom Ekologija – energija – varčevanje (v nadaljevanju EEV). Šlo je za samoupravni model vodenih konferenc po krajevnih skupnostih, kjer bi se naj napetosti nadzirano sprostile. Toda spontani val strahu in gneva zaradi realne nemoči ljudi kljub deklariranemu samoupravljanju, je v hribovskih vaseh Šentvid in Zavodnje botroval večkratnemu zamiku konference EEV iz februarja na junij leta 1987. Na predvečer tega dogodka so prvič postavili ob cesti ob vhodu v vas protestne transparente in špalir iz posušenih smrek (Svetina 2004). Tako so Zavodnje postale zibelka in simbol ekološkega protestnega gibanja Velenjske kotline.

Dogodki in pojasnila s strani takratne oblasti za to, da bi se vznemirjanje poleglo, so dosegale nasprotni učinek. Predsednik Skupščine občine Velenje, mag. Drago Šulek je v tedniku Naš čas 30. julija 1987 napisal obširni članek o možnem odlagališču jedrskih odpadkov na območju Velenja. A z njim so zgolj razpršil še zadnje dvome o lokaciji odlagališča NSRAO. Še več, razkrilo se je, da je imela občina Velenje informacijo že leto prej. S tem se je nezaupanje samo večalo in dajalo krila radikalnejšim oblikam protesta, o kakršnih je potarnalo vodstva rudnika Mežica v istem članku: »V letu 1987 na tem območju nismo vršili nikakršnih raziskav zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Naši delavci so v tem letu edino pospravili ostanke nasilno podrlih barak, ki so jih neznani storilci narezali in prevrnili na cesto.«

Če odmislimo posebno družbeno-politično klimo v drugi polovici osemdesetih let, je bilo glavno gonilo protestnega gibanja iskrena skrb za gozdove. Ne toliko kot naravno danost in bivanjsko kvaliteto samo po sebi, ampak predvsem kot vir zaslužka in preživetja. Tega problema ni bilo mogoče reševati, kot je RLV po letu 1960 reševal probleme opustošenih zemljišč in bivališč z nadomestnimi zemljišči, hišami ali z odškodninami. V takem vzdušju je vzniknila ideja, da bi bilo treba povzročiteljem propada gozdov, simbolično vrniti milo za drago. Ideja je bila, da bi se s traktorskimi cisternami za razvoz gnojevke odpeljali v dolino in ponečedili objekte TEŠ in občine. Ta, sprva bolj kot ne šaljiva namera, se je hitro preoblikovala v milejšo varianto, da bi suhe smreke, ki so jih skupaj s protestnimi panoji postavili v špalir ob cesti, odpeljali pred TEŠ in na Titov trg v Titovo Velenje. Od tega, do ideje za organiziranje velikega protestnega zborovanja pred TEŠ in pred občino, ni bilo treba dolgo čakati. Čeprav se je večina tega snovanja porodila v gostilniških pogovorih, predvsem v Napotnikovem hramu in Pri Vidi, v dveh zavodnjskih gostilnah, ki sta si stali vsaka na svoji strani ceste v središču vasi, so se ti v par mesecih preli v resen načrt za traktorsko zasedbo Titovega Velenja in za protestno zborovanje na Titovem trgu.

3.1 Veliki ekološki protest 8. novembra 1987 na Titovem trgu

Ekološki protest 1987 je temeljil na spontani reakciji prebivalcev, v prvi vrsti tistih z obrobja, ki niso bili neposredno odvisni ali povezani s sistemom proizvodnje električne energije v Velenjski kotlini, bili pa so prizadeti in prestrašeni zaradi visokih koncentracij žvepla v ozračju po zagonu blokov TEŠ 4 in 5. Na čelo te zamisli sta se v drugi polovici leta 1987 formalno postavili vodstvi krajevne skupnosti in krajevne organizacije SZDL, dejansko pa se je ob tej ideji prepletla ad hoc organizacijska struktura protestnega shoda, predvsem posameznikov iz Zavodnj in Šentvida, pa tudi iz Velenja, ki je pripravila vse potrebno za izvedbo protesta. O tem je pričala notranja dinamika priprave ekološkega protesta v nedeljo 8. novembra 1987.

Kakšen teden prej bi naj krajevna organizacija SZDL prejela dovoljenje za Veliki ekološki shod v Velenju, vendar se to ni zgodilo. Pristojni organ za notranje zadeve, ki naj bi »priredivel« odobril z upravnim aktom, tega ni storil, centrala SZDL v Velenju pa je ves teden pritiskala na krajevno organizacijo v Zavodnjah, naj shod prepreči, ne pa da ga formalno celo vodi. A prepovedati se shoda ni upal nihče, čeprav so se vrstila nenehna opozorila kot na primer poskus prepovedi plakata, ki ga je oblikoval in v službi ilegalno natisnil domačin iz Šentvida nad Zavodnjem, Ivan Žlebnik.

Plakat je poleg broške postal zaščitni znak protesta. Občinska oblast se je sprijaznila, da shoda ne more preprečiti šele na pogajanjih z organizatorji v petek 6. novembra. Pogajanja so tekla na precej nenavaden način, saj organizatorji niso hoteli na sestanek v Velenje. Skupina organizatorjev, v kateri so bili

Bogomir Celecer, radiolog iz bolnišnice v Slovenj Gradcu in domačini Anton De Costa, Matko Potočnik, Tone Potočnik, Peter Rezman, Marija Šavor, Franc Veternik, Edo Žlebnik, Ivan Žlebnik in še dve osebi (imena žal nista zabeleženi), se je v petek 6. 11. pozno popoldne zbrala v gostilni Kolavter v Topolšici. Istočasno je v Velenju na sedežu SZDL zasedala ad hoc skupina občinskih funkcionarjev (Občinske skupščine, SZDL, ZK, ZSMS), kjer sta bil tudi zastopnika protestnikov Vane Gošnik in Franc Brglez, ki sta bila v telefonski zvezi z organizatorji v Topolšici. Za tako obliko pogajanja med organizatorji protesta in občinskimi funkcionarji so določili protestniki v strahu, da ne bi bili za dan ali dva zadržani

Slika 4: Organizatorjem je z vztrajanjem uspelo objaviti Žlebnikov plakat celo v glasilu SZDL.

Slika 5: Priljubljeno priponko sta oblikovala in izdelala Pec Rihtarič in Ac Sagmeister (studio ACPC), ki je sicer skrbel za grafično podobo Kina 16 in S/tiskarne.

v Velenju in bi bil tako zaradi njihove odsotnosti protestni shod v nedeljo onemogočen. Šele na tem zadnjem sestanku pred načrtovanjem dogodka, so organizatorji izvedeli, da protestni shod ne bo prepovedan in blokiran s strani Ljudske milice, pogoji skupine občinskih funkcionarjev pa so bili, da organizatorji izvedejo protest na lastno odgovornost, da ne bo nobenih mazaški akcij (z gnojevko), ne v Velenju, ne pred TEŠ-em in da bodo koordinacijo traktorskih kolon iz glavnih smeri (Zavodnj, Škal, Pesjega, Vinske Gore), usmerjali člani radiokluba. Tako je v nedeljo na dan protesta tudi bilo in organizatorji so v celoti spoštovali ta dogovor, razen da so po končanem shodu, nazaj grede proti Zavodnjem spotoma vso plakatno ikonografijo »za spomin« razstavili na zelenici pred vhodom v šoštanjsko elektrarno.

Zanimivo je, da se trideset let po tem protestnem dogodku v Titovem Velenju, lokalni politiki še vedno zavedajo moralnega kapitala protesta in celotnega ekološkega gibanja (Šterbenk in Ževart 2017). Po mnenju nekaterih organizatorjev shoda gre žal največkrat za spreobračanje dejstev, ko se skušajo takratne politične strukture, proti katerim je bil tudi uperjen protest, danes predstavljati, kot pobudniki in organizatorji ekološkega protesta.

Obdobje neposredno po protestu je bilo zaznamovano s pospešenimi aktivnostmi vseh treh omejenih tokov ekološkega gibanja. Naselje Zavodnje so ostajale v središču dogajanja, saj je skupina ljudi, ki se je najbolj izpostavila v času protesta tudi pomagala Krajevni skupnosti in krajevnemu odboru SZDL, ki sta bila formalna nosilca pri pripravi in uspešni izvedbi prvega ekološkega referenduma v Sloveniji. Krajanje so z več kot 80 % glasov podprli zahtevo po ekološki sanaciji Termoelektrarne Šoštanj (Šterbenk in Ževart 2017).

Energetska podjetja, ki so imela pečat onesnaževalcev doline, niso mirovala. Rudarski elektro kombinat je leta 1987 formiral ekološko raziskovalno skupino šestih mladih raziskovalcev, ki je leta 1992 dobila status ekološkega raziskovalnega zavoda z ustanoviteljstvom RLV, TEŠ in Elektro strojna oprema (ESO) Velenje. Gozdarski inženir Ivan Kolar, zaposlen v šoštanjski enoti Gozdnega gospodarstva Nazarje je pridobil naziv magister z nalogo Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline (Kolar 1989). Naloga je bila temeljni dokument za odškodnine zaradi škode v gozdovih, ki so jih po vloženi tožbi in doseženi poravnavi v devetdesetih letih prejšnjega stoletja začeli izplačevati v TEŠ. V začetku leta 1988 je bil ustanovljen iniciativni odbor za ustanovitev društva za varstvo okolja v sestavi Vane Gošnik, Tone Potočnik, Peter Rezman, Marija Šavor in Ivan Žlebnik. 5. junija istega leta je bilo v Zavodnjah ustanovljeno Šaleško ekološko društvo.

Vse štiri našete stvari vsaka zase in v medsebojnih povezavah so koristile izboljšanju splošnega stanja na področju ekologije v Velenjski kotlini. V isti sapi je treba reči, da je to izboljšanje v bistvu načelo spontane ekološkega protestnega gibanja. Referendum krajanov je bolj kot grozil z zaprtjem, pomagal elektrarni in ji koristil tako pri snovanju sanacije, kot načrtovanju njenega financiranja, saj so se pri investicijskih načrtih na ravni države, naslanjali tudi na politične pritiske ekološko ozaveščene javnosti. Zaposlitvi ekoloških strokovnjakov v energetiki, kjer so do tega obdobja na področju ekologije improvizirali z veliko manj strokovno podporo, je botrovala tudi potreba po strokovno podprtem nasprotovanju laične ekološko ozaveščene javnosti.

Prelomno in usodno za spontano ekološko protestno gibanje so bile odškodnine, ki jih je TEŠ začela izplačevati zaradi škodljivih posledic v okolju. Z njimi se je območje odškodnin iz sistema rudarskih škod znotraj prostora pridobivanja premoga, ki so bile nekje do leta 1985 uveljavljene znotraj pridobivalnega prostora premogovnika razširilo na celotno (gozdno) območje takratne celovite Občine Velenje. Tako je skrb za okolje tudi med okoliškimi prebivalci, počasi zvođenela zaradi potencialnih možnosti pridobivanja ekoloških odškodnin zaradi dokazane škode v okolju.

3.2 Zamrtje ekološkega gibanja po letu 1990 in stanje do današnjih dni

Hitri ustanovitvi društva je botrovala skrb, da bi spontano ekološko gibanje množice ne izgubilo prehitro vetra v jadra. Ta se je zgodila 5. junija. Delegacija vseh takrat vidnih slovenskih ekologov na ustanovnem zboru, je bila močna spodbuda novemu društvu, vendar pa se ti o nadaljnjih aktivnostih

niso strinjali med seboj. Med tem ko je en del izvršilnega odbora zagovarjal osveščanje prebivalcev, je drugi del vztrajal na ostrem nadzorovanju, v prvi vrsti TEŠa. Tako je član vodstva Vane Gošnik že 5. avgusta isto leto podpisal pismo članom in ga naslovil »Pojasnila k nekaterim mojim pogledom na delovanje društva«. V njem je med drugim zapisal: *»Izjemno pomemben pa je za nas tudi razmislek o umeščenosti društva med obstoječe institucije, ki se posredno in neposredno morajo ukvarjati z varovanjem okolja. Saj veste tako dobro kot jaz, koliko jih je, ki za to porabijo velika sredstva. Ali mislite, da mora društvo tem institucijam pomagati, jim svetovati, za njimi ponavljati, ali pa zapolniti prostor, ki ga te institucije hote ali nehoče ne zasedajo?«* Omenjeno neskladje v društvu in v luči nemogočega kompromisa med ozaveščanjem in nadzorovanjem, so se zagovorniki ostrega nadziranja odločili stopiti na samostojno pot. 21. oktobra 1989 so v Zavodnjah ustanovili lokalni odbor ekološke politične stranke Zeleni Velenja.

To so bili turbulentni časi, tik pred osamosvojitvijo Slovenije, a zagon ekološkega gibanja je bil takrat še tako velik, da so Zeleni Velenja na volitvah v družbeno politični zbor Skupščine občine Velenje prejeli od volivcev 12 % glasov in tako štiri mesta v zboru ter peto v zboru krajevnih skupnosti Zavodnje. Ob tem je treba poudariti, da je nekaj drugih vidnih članov Šaleškega ekološkega društva nastopilo na kandidatnih listah drugih političnih strank in je bilo moč ljudi iz skupine, ki je pripravljala shod leta 1987, na listah najmanj štirih različnih političnih strankah, vključno z Zelenimi.

Vseeno je najmočnejši naboj ekološkega gibanja, ki je zabeležil svoj vrh v letih 1987/88, v prvi polovici devetdesetih let izzvenel, vključno z aktivnostmi Šaleškega ekološkega društva (Svetina 2004). Tudi Zeleni Velenja so na lokalnih volitvah po reformi lokalne samouprave v občini Šoštanj dobili le še dva sedeža v dvajsetčlanskem občinskem svetu, v velenjskem devetintridesetčlanskem, niso presegli niti volilnega praga. Politična stranka Zeleni Slovenije je po prvem velikem volilnem uspehu leta 1990 na državnozborskih volitvah, leta 1992 doživela neuspeh. Tako lokalni odbor Zeleni Velenja s te strani ni imel pomoči. Vsebinske razlike o vlogi ekološkega gibanja med posamezniki, ki so ga v osemdesetih poganjali, se niso nikoli zblížale, a podrobnejša analiza le-teh presega okvir in prostor namenjen temu pričevanju.

Obetavna in uspešna ekološka sanacija TEŠ-a in sanacija Velenjskega jezera je vlila samozavest strokovnjakom, ki so delovali pod okriljem energetike, podjetja Gorenje in Komunalnega podjetja v Velenju. Največji negativni vpliv na ekološko gibanje so imele »ekološke rente«, ki sta jih elektrarna in premogovnik brez trdnih kriterijev, nejasnih merilnih in s šibko zakonsko podlago nakazovala v proračuna današnjih občin Velenje in Šoštanj. V tretjem desetletju po ustanovitvi bi bil v luči iskrene skrbi za varovanje okolja s strani energetike vreden posebne analize tudi nekdanji zavod za ekološke raziskave ERICo Velenje in njegova pot preobrazbe iz raziskovalne skupine preko zavoda in družbe z omejeno odgovornostjo, do prodaje podjetja mednarodni korporaciji.

4 Sklep

Ekološko gibanje Velenjske kotline je v bistvu odnos prebivalstva do ekoloških pojavov, ki jim botruje predvsem proizvodnja električne energije v TEŠ. Ta poleg koristne pretvorbe energije iz premoga v električno energijo, pušča v okolju trajne škodljivce posledice. Velikost in vpliv le-teh na okolje je odvisen od količine proizvedene električne energije in tehnoloških postopkov v tej proizvodnji. Intenzivnost ekološkega gibanja je neposredno povezana z velikostjo in dojemanjem škodljivih posledic, ki jih povzročajo tehnološki procesi. Glede na to lahko kompleksno ekološko gibanje od samih začetkov izkopavanja premoga dalje delimo na pet obdobj.

Prvo je trajalo od začetka izkopavanja premoga, do začetka obratovanja TEŠ blokov 1, 2 in 3. V tem obdobju so se že pojavile prve večje ugreznine, v katerih se je zbirala voda. Prebivalci so jih imenovali »tajhti.« Porušen je bil dela naselja Škale, ne da bi se kdorkoli od odgovornih ali od oblasti kaj posebej oziral na to ali skušal pravično poplačati storjeno škodo, (od 1900 do 1960).

Drugo beležimo do pričetka obratovanja bloka 4 (1972) in 5 (1977) TEŠ. To je čas snovanja in propada projekta Energo-kemični kombinat Velenje (EKK) in prve krize v premogovništvu po letu 1965,

ki so jo razrešili z dograditvijo in bistvenim povečanjem kapacitete TEŠ. Škodo, ki jo je povzročalo pogrezanje površine, je začel Rudnik lignita Velenje v tem obdobju sistematično in posamično odplačevati v sistemu »rudarskih škod«. Poleg Škal so bila zaradi premogovniških ugreznin na površju ogrožena naselja Preloge, Pesje, Družmirje in skrajni zahodni rob Velenja.

Tretje obdobje po letu 1977 pa do leta 1985 zaznamuje povečanje moči TEŠ iz 105 (oziroma 370 po letu 1972), na 725 MW. Izkop premoga se je skoraj podvojil in leta 1985 znašal 5 milijonov ton izkopenega premoga. V tem času sta v celoti izginili naselji Preloge in Družmirje, vpliv pogrezanja se je širil v Šoštanj in proti Topolšici, Ravnam in Gaberkam. Nastala so tri velika jezera, največje od teh zaradi pepela s pH vode preko 12. Poleg ugreznin so se pojavile velike težave z odlaganjem pepela in žlindre iz TEŠ, predvsem pa zastrupljanje ozračja z žveplovim dioksidom in drugimi dimnimi plini. Nastopile so tudi težave zaradi divjega odlaganja posebnih nevarnih odpadkov iz Gorenja, Tovarne usnja v Šoštanju in Veplasa na območje rudniških ugreznin.

V četrtem obdobju po letu 1985 je zavedanje o ekoloških težavah iz individualne ravni, največ zaradi pomladnih ožigov smrek na zahodnem in severnem obrobju Velenjske kotline, preskočilo na splošno, širše zavedanje prebivalcev. Posledice žveplovih izpustov iz TEŠ so se zdele neobvladljive. To je spontano sprožilo mobilizacijo zaskrbljenih, ogroženih prebivalcev. Oblikovalo se je prepričanje, da tako velike degradacije ni mnoge izplačati z odškodninami in je treba za vsako ceno preprečiti na viru, to je v TEŠ. Sprva posamična negotovanja, pisna opozarjanja in protestiranja, so se mimo takrat ustaljenih organizacijskih oblik povezala v masovno gibanje, ki je sprožilo konkretne akcije vse do vrhunca novembra 1987. Takrat se je več kot deset tisoč protestnikov zbralo na organiziranem protestu v Velenju. Glavna zahteva prebivalcev je bila kljub poudarjanju načrtovanega odlagališča za jedrske odpadke v občini Velenje, vendarle brezkompromisna zahteva za temeljito ekološko sanacijo proizvodnje električne energije v Velenjski kotlini, tudi za ceno ustavitve TEŠ-a. Tako je po letu 1991 prišlo do petega obdobja ekološke sanacije Velenjske kotline.

5 Viri in literatura

- Grmovšek, S. 1989: Na poti v civilno družbo. Dvignjeni zastor, Šaleški razgledi 4. Velenje.
- Medmrežje: Zgodovina podjetja – Eurofins Slovenija <https://www.eurofins.si> (27. 10. 2019).
- Kolar, I. 1989: Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline. Zbornik gozdarstva in lesarstva 34.
- Seher, A. 1995: Zgodovina premogovnika Velenje, Knjiga 1. Velenje.
- Seher, A. 1998: Zgodovina premogovnika Velenje, Knjiga 2. Velenje.
- Svetina, M. 2004: Gajin kotiček: zapisi pogovor o okoljevarstvu v Šaleški dolin. Velenje.
- Šterbenk, E., Ževart, M. 2017: Zeleno Velenje: 30 let po ekološki revoluciji. Velenje.
- Žgank, N. 1999: Spomini »rdečega kralja«. Ljubljana.